

6/2015

Οκτώβριος 2015

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Ανδρέας Θεοφάνους
Αλεξία Σακαδάκη

ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ
Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

6/2015
Οκτώβριος 2015

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Ανδρέας Θεοφάνους
Αλεξία Σακαδάκη

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

6/2015

Λευκωσία, Οκτώβριος 2015

Copyright © Κέντρο Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων, Πανεπιστήμιο
Λευκωσίας

Εκδόσεις: Κέντρο Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

Ανδρέας Θεοφάνους

Ο Ανδρέας Θεοφάνους είναι Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας και Πρόεδρος του Τμήματος Ευρωπαϊκών Σπουδών και Διεθνών Σχέσεων καθώς και του Κέντρου Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων του Πανεπιστημίου Λευκωσίας. Έχει επισκεφθεί αριθμό πανεπιστημίων και δεξαμενών σκέψης ως επισκέπτης καθηγητής, ανώτερος επιστημονικός συνεργάτης ή/και προσκεκλημένος ομιλητής στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ, τον Καναδά, τη Μέση Ανατολή, την Ιαπωνία και την Αυστραλία. Αυτά περιλαμβάνουν τα ακόλουθα ιδρύματα: *London School of Economics and Political Science, Brookings Institution, Woodrow Wilson International Center of Scholars, Center for European Integration Studies – University of Bonn, Hebrew University of Jerusalem, Australian Institute of International Affairs και University of Tokyo*. Είναι συγγραφέας και συν-επιμελητής διαφόρων βιβλίων και κειμένων πολιτικής για πολιτικά και οικονομικά θέματα καθώς και για θέματα που σχετίζονται με την Κύπρο, την ΕΕ και την ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Μεταξύ άλλων, σημειώνονται τα βιβλία του «*Η Πολιτική Οικονομία της Λύσης του Κυπριακού Προβλήματος: Η Εξέταση Τεσσάρων Σεναρίων*» (2009) και «*Η Κύπρος Ενώπιον Διλημάτων - Σκέψεις και Προβληματισμοί*» (2011). Υπογραμμίζεται συναφώς το κείμενο πολιτικής (με τη συμβολή ομάδας εργασίας) *Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΕ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ - Πως θα εξέλθουμε από την κρίση* (δημοσιεύθηκε από το Κυπριακό Κέντρο Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων του Πανεπιστημίου Λευκωσίας τον Μάιο 2013) και *THE WAY OUT OF THE CYPRUS ECONOMIC CRISIS* (δημοσιεύθηκε από τη *Notre Europe* τον Σεπτέμβριο του 2013). Έχει δημοσιεύσει αριθμό συγγραμμάτων, οργάνωσε πολυάριθμα διεθνή συμπόσια και συνέδρια, και ήταν/είναι επιστημονικός συντονιστής σε μεγάλο αριθμό ερευνητικών προγραμμάτων. Στις αρχές του 2010 εισήγαγε τη νέα σειρά Κειμένων Πολιτικής του Κέντρου Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων του Πανεπιστημίου Λευκωσίας ενώ από το 2004 είναι επίσης επιμελητής του ηλεκτρονικού εντύπου *In Depth*.

Αλεξία Σακαδάκη

Η Αλεξία Σακαδάκη είναι Κοινωνιολόγος, μέλος του Συμβουλευτικού Σώματος του Κέντρου Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων του Πανεπιστημίου Λευκωσίας και μέλος του Συνδέσμου Κοινωνιολόγων Κύπρου. Είναι η Οργανωτική Λειτουργός του Κινήματος Οικολόγων Περιβαλλοντιστών από το 2008. Συμμετείχε σε σεμινάρια για την ανεργία, το ρατσισμό και τη μετανάστευση στην Κύπρο και στο εξωτερικό (Ελλάδα, Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο, Τουρκία). Ασχολήθηκε ερευνητικά με την τρομοκρατία, την κοινωνική απόκλιση των φυλακισμένων στην Κύπρο, την εμπορία προσώπων, την πορνεία και τη βία στην οικογένεια. Διεξήγαγε εργαστήρια (workshops) σχετικά με τον σχολικό εκφοβισμό, την κοινωνική απόκλιση, την επιρροή της οικονομικής κρίσης στον θεσμό της οικογένειας και τον ρατσισμό στα κοινωνικά παντοπωλεία.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

- I. ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
  - Δημογραφικά Δεδομένα
  - Αξιακό Σύστημα και Δημογραφικές Επιπτώσεις

- II. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ
  - Οι Ευρύτερες Συνέπειες
  - Οι Δημογραφικές Επιπτώσεις

- III. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
  - Οικονομική Πολιτική για Έξοδο από την Κρίση
  - Στοχευμένα Μέτρα Δημογραφικής Πολιτικής
  - Εισηγήσεις για Περαιτέρω Διερεύνηση

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κείμενο αυτό επικεντρώνεται στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα δημογραφικά δεδομένα και τις συναφείς τάσεις στην κυπριακή κοινωνία. Επιπρόσθετα, κατατίθενται εισηγήσεις για την αντιμετώπιση των πολλαπλών δημογραφικών προκλήσεων και την περαιτέρω αξιολόγηση των συναφών θεμάτων. Υπογραμμίζεται πρώτα απ' όλα ότι οι δημογραφικές προκλήσεις δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν χωρίς τον τερματισμό της οικονομικής κρίσης και την ανάκαμψη. Σημειώνεται επίσης εξ αρχής ότι ούτως ή άλλως και ανεξάρτητα από την οικονομική κρίση παρατηρούνται σοβαρές δημογραφικές αλλαγές τα τελευταία χρόνια.

Η οικονομική κρίση επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τους θεσμούς και τις δομές της κυπριακής κοινωνίας. Η αύξηση της μετανάστευσης των νέων, η μείωση του αριθμού των γάμων και των γεννήσεων καθώς και η δραματική αύξηση της ανεργίας σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την κρίση στην οικονομία. Μέσα από μια συνοπτική αναλυτική παρουσίαση των οικονομικών και δημογραφικών δεδομένων επιχειρείται η εξέταση και η αξιολόγηση πιθανών συσχετισμών. Επιπρόσθετα, προτείνονται πολιτικές για αντιμετώπιση των δημογραφικών προκλήσεων.

Η ενότητα I εξετάζει τα δημογραφικά δεδομένα στην κυπριακή κοινωνία. Ταυτόχρονα, επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση δημογραφικών δεδομένων καθώς και η συσχέτιση τους με το αξιακό σύστημα. Στην ενότητα II καταγράφονται οι γενικότερες προεκτάσεις της οικονομικής κρίσης και ταυτόχρονα υπογραμμίζονται οι δημογραφικές προκλήσεις. Τέλος, στην ενότητα III, κατατίθενται προτάσεις πολιτικής αφ' ενός για μια οικονομική πολιτική για έξοδο από την κρίση και αφ' ετέρου στοχευμένα μέτρα που επηρεάζουν τα δημογραφικά δεδομένα. Επιπρόσθετα, κατατίθενται εισηγήσεις για εμβάθυνση της αξιολόγησης και εξέτασης των συναφών ζητημάτων.

I. ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Δημογραφικά Δεδομένα

Ο πληθυσμός της ελεύθερης Κύπρου το τέλος του 2013 ήταν 858.000 εκ των οποίων οι 167.100 ξένοι υπήκοοι.¹ Υπολογίζεται ότι για το 2014 ο πληθυσμός αναμένεται να σημειώσει περαιτέρω μείωση και να περιορισθεί στο 847.000.

Πίνακας 1
Συνολικός Πληθυσμός Ελεύθερων Περιοχών, Κύπριοι και Ξένοι Υπήκοοι
1976 - 2014

	Συνολικός Πληθυσμός	Ελληνοκύπριοι		Υπήκοοι άλλων χωρών	
		Αριθμός	%	Αριθμός	%
1976*	497.600	μ. δ.	μ. δ.	μ. δ.	μ. δ.
1982*	524.600	μ. δ.	μ. δ.	μ. δ.	μ. δ.
1992*	619.200	593.976	95,8	25.224	4,2
2001*	705.500	640.689	90,8	64.811	9,2
2011*	862.000	684.000	79,4	178.000	20,6
2012	865.900	688.100	79,5	177.800	20,5
2013	858.000	690.900	80,5	167.100	19,5
2014	847.000	μ. δ.	μ. δ.	μ. δ.	μ. δ.

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία, Δημογραφική Έκθεση 2013, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Δεκέμβριος 2014.

* Τα στοιχεία είναι βασισμένα στην απογραφή πληθυσμού.

Στους Ελληνοκύπριους περιλαμβάνονται οι Μαρωνίτες, οι Αρμένιοι, οι Λατίνοι και οι Τουρκοκύπριοι που διαμένουν στις ελεύθερες περιοχές. Οι αριθμοί τους είναι σχετικά μικροί.

Τα στοιχεία μετά το 1974 αναφέρονται στην ελεγχόμενη από το κράτος περιοχή. Κύπριοι θεωρούνται και όσοι δήλωσαν ως δεύτερη υπηκοότητα την Κυπριακή.

¹ Στατιστική Υπηρεσία, Δημογραφική Έκθεση 2013, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Δεκέμβριος 2014.

Πίνακας 2 Δημογραφικοί Δείκτες, 1975 - 2013

Χρόνος	Ετήσιο ποσοστό αύξησης (τέλος χρόνου) %	Συνολικό ποσοστό γονιμότητας ^α	Ποσοστό φυσικής αύξησης	Ποσοστό καθαρής μετανάστευσης	Ποσοστό γαμηλιότητας ^ε	Ποσοστό διαζευκτικότητας	Ποσοστό ηλικιωμένων προς παιδιά ^γ	Ποσοστό εξάρτησης ^δ
1975	-1,5	2,01	8,1	-23,0	11,2	0,24	--	--
1982	1,2	2,50	12,3	-0,1	10,8	0,41	43	56
1992	2,7	2,49	10,1	16,4	8,1	0,71	43	57
2001	1,1	1,57	4,8	6,6	15,1	1,71	54	50
2010	2,5	1,44	5,7	19,2	7,3	2,33	75	42
2011	2,6	1,35	4,9	21,4	7,3	2,28	78	42
2012	0,5	1,39	5,2	-0,7	6,7	2,36	81	42
2013	-0,9	1,30	4,9	-14,0	6,4	2,15	85	43

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία, Δημογραφική Έκθεση 2013, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Δεκέμβριος 2014.

^α Το συνολικό ποσοστό γονιμότητας αναφέρεται στις γεννήσεις ζωντανών βρεφών ανά γυναίκα.

^β Φυσική αύξηση είναι η διαφορά των θανάτων από τις γεννήσεις. Όταν εκφράζεται σαν ποσοστό σε κάθε 1000 κατοίκους είναι η διαφορά μεταξύ του ακαθάριστου ποσοστού γεννητικότητας και του ακαθάριστου ποσοστού θνησιμότητας.

^γ Ποσοστό ηλικιωμένων προς παιδιά είναι ο αριθμός των ατόμων πάνω από 65 χρονών ανά 100 άτομα κάτω των 15 χρονών.

^δ Ποσοστό εξάρτησης είναι ο συνολικός αριθμός των ατόμων κάτω των 15 και πάνω των 65 χρονών σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 15-64 (ανά 100 άτομα ηλικίας 15-64).

^ε Τα αριθμητικά στοιχεία από το 2010-2013 περιλαμβάνουν μόνο τα ποσοστά των γάμων των κατοίκων της Κύπρου. Οι αριθμοί για τα προηγούμενα έτη λαμβάνουν υπ' όψιν όλους τους γάμους που πραγματοποιήθηκαν στην Κύπρο (συμπεριλαμβανομένων των γάμων ατόμων που δεν είναι κάτοικοι Κύπρου). Ούτως ή άλλως αξιολογώντας όλα τα δεδομένα είναι προφανές ότι το ποσοστό γαμηλιότητας στην Κύπρο παρουσιάζει πτωτική τάση.

Από την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960 και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970 ο αριθμός των Ελληνοκύπριων που ζούσαν στη Μεγαλόνησο κυμαινόταν ως επί το πλείστον ελαφρώς λιγότερο του μισού εκατομμυρίου. Στην απογραφή του 1973 ο πληθυσμός της ελληνοκυπριακής κοινότητας ήταν 515.531 (81,6% του συνολικού πληθυσμού). Μετά την τουρκική εισβολή του 1974 χιλιάδες Ελληνοκύπριοι έφυγαν από την Κύπρο.

Με βάση την πρώτη απογραφή πληθυσμού μετά την τουρκική εισβολή το 1976 στις ελεύθερες περιοχές ζούσαν 497.600 άτομα στη συντριπτική τους πλειοψηφία Ελληνοκύπριοι. Στα επόμενα χρόνια ο ελληνοκυπριακός πληθυσμός στην Κύπρο ξεπέρασε ξανά το μισό εκατομμύριο και το 1982 έφθασε τις 524.600. Μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η μεγάλη πλειοψηφία στις ελεύθερες περιοχές ήταν Ελληνοκύπριοι, περίπου 95%. Από τις αρχές του 2000 το ποσοστό των Ελληνοκύπριων άρχισε να μειώνεται σταδιακά: το 2001 ήταν 90%. Η σχετική μείωση συνεχίστηκε και επήλθε μια σταθεροποίηση γύρω στο 80% τα τελευταία χρόνια.

Αξίζει να σημειωθεί ότι εάν υπολογισθεί και ο πληθυσμός στις κατεχόμενες περιοχές (286.257 στην απογραφή των κατοχικών αρχών του 2011), το ποσοστό των Ελληνοκυπρίων στο σύνολο του πληθυσμού στην Κύπρο μειώνεται στο 59,6%. Λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι τα τελευταία χρόνια η οικονομική κρίση επηρέασε αρνητικά τα δημογραφικά δεδομένα, το συγκεκριμένο ποσοστό Ελληνοκυπρίων στο σύνολο του πληθυσμού ενδεχομένως να είναι ακόμα χαμηλότερο σήμερα.

Σύμφωνα με την απογραφή των κατοχικών αρχών το 2011 ο αριθμός των γεννηθέντων στην κατεχόμενη Κύπρο ήταν 124.643. Αυτό σημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι τουλάχιστον 161.614 (56,5%) είναι έποικοι. Πάντως έχει επισημανθεί από διάφορες πηγές ότι ο αριθμός των εποίκων είναι

μεγαλύτερος και των Τουρκοκυπρίων μικρότερος.² Τα δεδομένα αυτά εμπεριέχουν σαφείς πολιτικές προεκτάσεις.³

Πίνακας 3
Πληθυσμός Ολόκληρης της Κύπρου (Ελεύθερες και Κατεχόμενες
Περιοχές το 2011)

Ελληνοκύπριοι*	Υπήκοοι άλλων χωρών	Πληθυσμός στις κατεχόμενες περιοχές	Σύνολο
684.000	178.000	286.257	1.148.257
59,6%	15,5%	24,9%	100%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία, Δημογραφική Έκθεση 2013, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Δεκέμβριος 2014 καθώς και δημογραφικά στοιχεία από την απογραφή πληθυσμού στην κατοχική οντότητα «Τ.Δ.Β.Κ» 2011.

*Στους Ελληνοκύπριους περιλαμβάνονται οι Μαρωνίτες, οι Αρμένιοι, οι Λατίνοι και οι Τουρκοκύπριοι που διαμένουν στις ελεύθερες περιοχές. Οι αριθμοί τους είναι σχετικά μικροί.

Στον Πίνακα 2 φαίνεται η σταδιακή μείωση της γονιμότητας με τον πιο ψηλό δείκτη γονιμότητας το 1982 στο 2,50 και τον πιο χαμηλό το 2013 στο 1,30. Εν ολίγοις το ποσοστό γονιμότητας μειώθηκε σε 30 χρόνια σχεδόν κατά 50%. Σημειώνεται συναφώς ότι το 2013 οι 167.100 δηλαδή το 19,4% του συνόλου του πληθυσμού στις ελεύθερες περιοχές είναι ξένοι υπήκοοι (Πίνακας 1). Παράλληλα ο ελληνοκυπριακός πληθυσμός αντιμετωπίζει πρόβλημα γήρανσης. Τα δεδομένα αυτά έχουν άμεσες κοινωνικοοικονομικές προεκτάσεις.

Η μείωση των Ελληνοκυπρίων στο συνολικό ποσοστό οφείλεται βασικά σε δύο παράγοντες. Ο πρώτος είναι η κάθοδος ξένων υπηκόων που άρχισε στις αρχές τις δεκαετίας του 1990 με αποκορύφωση το 2011. Σημειώνεται ότι με την έναρξη της οικονομικής κρίσης και τη μείωση των θέσεων

² Πολλοί Τουρκοκύπριοι δηλώνουν (ανώνυμα) ότι η τουρκοποίηση των κατεχομένων διενεργείται σε όλα τα επίπεδα. Η Άγκυρα ξεκάθαρα δίνει ιδιαίτερη σημασία στη δημογραφική διάσταση.

³ Ένα ουσιαστικό ερώτημα είναι κατά πόσον οι έποικοι θα ενσωματωθούν στην τουρκοκυπριακή κοινότητα ή οι εναπομείναντες Τουρκοκύπριοι θα ενσωματωθούν στην τουρκική κοινωνία.

εργασίας από το 2012 υπάρχει αρνητική μετανάστευση. Ο δεύτερος παράγοντας είναι η σταδιακή μείωση του ποσοστού γονιμότητας κάτω του 2,1 από τις αρχές του 2000. Το 2013 το ποσοστό γονιμότητας είχε πέσει στο 1,3.

Η μείωση των γεννήσεων αποτελεί μια τάση των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών. Σημειώνεται, μεταξύ άλλων, ότι ο ρόλος της γυναίκας έχει διαφοροποιηθεί ουσιαστικά στον δυτικό κόσμο τις τελευταίες δεκαετίες. Ο θεσμός της οικογένειας στην παραδοσιακή του μορφή, απαιτούσε την γυναίκα /μάννα να μην εργάζεται και να φροντίζει τα του οίκου καθώς και την ανατροφή των παιδιών. Πλέον η γυναίκα βρίσκεται ισότιμα στον χώρο της εργασίας. Αναπόφευκτα έχει επηρεασθεί η σύσταση της σύγχρονης οικογένειας.

Στην περίπτωση της Κύπρου η υπογεννητικότητα είναι επίσης απόρροια της έλλειψης ολοκληρωμένων πολιτικών που να στηρίζουν την οικογένεια και τους εργαζόμενους γονείς. Αναμφίβολα, η οικονομική ύφεση, αποτελεί ακόμα ένα απαγορευτικό παράγοντα στα σχέδια των νεαρών ζευγαριών για τεκνοποίηση. Οι δυσκολίες που παρουσιάζονται στην εξεύρεση εργασίας, η απουσία μιας ολοκληρωμένης ιατροφαρμακευτικής πολιτικής που να παρέχει ασφάλεια στους γονείς και τα παιδιά, η αβεβαιότητα για το μέλλον, η ανάγκη για στέγαση, η απουσία αποτελεσματικών μέσων συγκοινωνίας και ολοκληρωμένης κοινωνικής πολιτικής για τη φύλαξη των βρεφών και παιδιών γενικότερα, αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες στην απόφαση νεαρών ζευγαριών να τεκνοποιήσουν. Ενόσω λοιπόν η κυπριακή οικονομία δεν παρουσιάζει ουσιαστική βελτίωση, δεν αναμένεται να υπάρξει θετική αλλαγή όσο αφορά τα ποσοστά γεννήσεων. Πέραν τούτου απαιτείται μια ολοκληρωμένη πολιτική που να ενθαρρύνει τον θεσμό της οικογένειας.

Στην Κύπρο, ο αριθμός των γεννήσεων παρουσίασε μια αύξηση την περίοδο 1982 - 1985 ενώ στα χρόνια που ακολούθησαν άρχισε να μειώνεται το ποσοστό γονιμότητας σταδιακά. Ο απαιτούμενος δείκτης

γονιμότητας για την αναπλήρωση του πληθυσμού είναι 2,10. Μοιραίως ο ελληνοκυπριακός πληθυσμός της Κύπρου γερνά, με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται. Οι αριθμοί αποδεικνύουν ότι υπάρχει σοβαρή ανάγκη για αντιμετώπιση του προβλήματος. Η γήρανση του πληθυσμού θα επιφέρει ακόμα μεγαλύτερα προβλήματα στο Ταμείο Κοινωνικών Ασφαλίσεων και στα Σχέδια Συντάξεων,⁴ στην Παιδεία, στην Εθνική Φρουρά και γενικά σε όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου βίου.

Το 1982 για κάθε 100 παιδιά (ηλικίας κάτω των 15 χρονών) αντιστοιχούσαν 43 ηλικιωμένοι άνθρωποι ή για κάθε ηλικιωμένο υπήρχαν 2,32 παιδιά. Η αναλογία αυτή παρέμεινε σταθερή μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η απογραφή το 2001 έδειξε ότι για κάθε ηλικιωμένο αντιστοιχούσαν 1,85 παιδιά. Η πιο πρόσφατη μέτρηση (2013) δείχνει ότι η αναλογία έφτασε για κάθε ηλικιωμένο να αντιστοιχούν 1,17 παιδιά, δηλαδή περίπου ένας ηλικιωμένος για κάθε παιδί κάτω των 15 χρόνων. Προφανώς η ελληνοκυπριακή κοινότητα γερνά. Ενδεχομένως οι αριθμοί να είναι ακόμα πιο οδυνηροί καθώς τα στατιστικά δεδομένα περιλαμβάνουν και τους υπηκόους ξένων χωρών: δηλαδή, τα δημογραφικά δεδομένα θα είναι σε πολλούς τομείς δυσμενέστερα χωρίς τους ξένους υπηκόους.

Η αυξανόμενη ανεργία οδηγεί στην αύξηση της μετανάστευσης για εξεύρεση εργασίας και καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Η μετανάστευση όταν γίνεται καθαρά από επιλογή και όχι λόγω ανάγκης δεν συνηθίζεται να θεωρείται ως κοινωνικό πρόβλημα. Σημειώνεται ότι οι αρνητικές οικονομικές συνθήκες τείνουν να ωθούν τους νέους να παρατείνουν τις σπουδές τους στο εξωτερικό και να αναζητούν καλύτερες συνθήκες απασχόλησης εκτός Κύπρου. Αυτό προφανώς είναι μέρος του προβλήματος του Brain-drain (μετανάστευση εξειδικευμένων επαγγελματιών). Όταν τα ποσοστά μετανάστευσης από μια χώρα προς

---

⁴ Σημειώνεται συναφώς ότι η υλοποίηση αποφάσεων της Τρόικα για διαγραφή του χρέους του κράτους ύψους €7,2 δισεκατομμυρίων προς το Ταμείο Κοινωνικών Ασφαλίσεων θα είναι ένας ακόμα επιβαρυντικός παράγοντας.

άλλες αυξάνονται ραγδαία από ανάγκη για επιβίωση, τότε το κράτος πρέπει να λαμβάνει μέτρα για αντιμετώπιση του φαινομένου.

Αξιακό Σύστημα και Δημογραφικές Επιπτώσεις

Τα αρνητικά δημογραφικά δεδομένα δεν μπορούν να «χρεωθούν» κατ' αποκλειστικότητα στην οικονομική κρίση. Εδώ και πολλά χρόνια θεσμοί και αξίες έχουν διαβρωθεί. Η υφιστάμενη απαξίωση στην πολιτική ζωή ενδεχομένως να απεικονίζει την ευρύτερη κοινωνία και την κρίση του αξιακού συστήματος που κορυφώθηκε με την οικονομική κρίση. Η περίοδος που διανύουμε επηρεάζει την καθημερινότητα κάθε ανθρώπου καθώς και διάφορα ζητήματα ταυτότητας. Ο άκρατος καταναλωτισμός και οι υπερβολές σε όλα τα επίπεδα συνέβαλαν στην κρίση. Η σημερινή κρίση είναι πολυδιάστατη – αξιακή, οικονομική, κοινωνική και πολιτική. Η έξοδος από την κρίση έγκειται πέραν από την αντιμετώπιση της οικονομικής διάστασης και στην επαναξιολόγηση του αξιακού συστήματος.

Θεωρείται εξαιρετικά σημαντική η μελέτη των δημογραφικών δεδομένων, περιλαμβανομένου και του θεσμού της οικογένειας ως σημείου αναφοράς. Η οικογένεια ως θεσμός σήμερα αντιμετωπίζει μια ουσιαστική κρίση. Ο θεσμός της οικογένειας είναι βασικό σημείο αναφοράς για την κοινωνική συνοχή. Ως σταθερή αξία – που ήταν μέχρι σήμερα – η οικογένεια είναι το πρώτο κοινωνικό σύνολο στο οποίο συμμετέχει ο κάθε άνθρωπος και δημιουργεί τις πρώτες του κοινωνικές συμπεριφορές. Η περιρρέουσα ατμόσφαιρα σήμερα προκαλεί μεγάλη αβεβαιότητα στους ανθρώπους και είναι σημαντικό να υπάρχουν δυνατοί οικογενειακοί δεσμοί για αλληλοστήριξη και την αποφυγή αποξένωσης.

Το 1975 το ποσοστό γαμηλιότητας ήταν 11,2 ενώ το 1982 μειώθηκε ελαφρώς στο 10,8. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1992, μειώθηκε κατά 25% και ήταν 8,1. Το 2001 αυξήθηκε (από το 1992) κατά 86,4% και βρέθηκε στο 15,1. Το δεδομένο αυτό σχετίζεται με την αύξηση γάμων ξένων ζευγαριών που έρχονται στην Κύπρο για το συγκεκριμένο σκοπό. Από το

2010 και μετά το ποσοστό γαμηλιότητας σταθεροποιείται κάτω του 10 (7,3 για το 2010 και 2011 και 6,7 και 6,4 για το 2012 και 2013 αντίστοιχα).⁵ Το χαμηλό ποσοστό γαμηλιότητας των τελευταίων χρόνων αντικατοπτρίζει την τάση της νεολαίας για άλλες επιλογές.

Παράλληλα υπάρχει μια αυξητική τάση στα διαζύγια, δηλαδή χαμηλά ποσοστά τις χρονιές από το 1975 μέχρι και 1992 (0,24 και 0,71 αντίστοιχα), και μετέπειτα ανοδική πορεία με το ποσοστό το 2001 να φτάνει το 1,71 και από το 2010 και μετά να ξεπερνά το 2. Συγκεκριμένα 2,28 το 2011, 2,36 το 2012 και 2,15 το 2013.

Εν ολίγοις τα τελευταία χρόνια ο αριθμός των γάμων μειώνεται ενώ παράλληλα αυξάνονται τα διαζύγια. Ένα από τα αποτελέσματα των τάσεων αυτών είναι η μείωση των γεννήσεων και η σαφής επιβάρυνση των δημογραφικών και κοινωνικών δεδομένων.

Σημειώνεται επίσης ότι τα φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας όπως η βία στην οικογένεια, η σεξουαλική βία, ο αλκοολισμός και η χρήση ναρκωτικών αυξάνονται. Η οικονομική κρίση επιδείνωσε τα δεδομένα αυτά. Προφανώς ο θεσμός της οικογένειας αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα ενώ ταυτόχρονα δεν υφίσταται η απαραίτητη κρατική στήριξη. Αντίθετα, τα επιδόματα τέκνου, μονογονιών και άλλα περιορίζονται, η εξεύρεση στέγης για τα νέα ζευγάρια είναι δύσκολη και η ψυχαγωγία των παιδιών σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται ως πολυτέλεια. Με όλες αυτές τις δυσκολίες η δημιουργία οικογένειας δεν αποτελεί προτεραιότητα και αναβάλλεται για το μέλλον. Ως αποτέλεσμα, παρουσιάζεται μια δημογραφική αλλοίωση με έντονη τη μείωση των γεννήσεων. Η δομή της οικογένειας τροποποιείται με τη μείωση των μελών της. Η υπογεννητικότητα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως

---

⁵ Τα αριθμητικά στοιχεία από το 2010-2013 περιλαμβάνουν μόνο τα ποσοστά των γάμων των κατοίκων της Κύπρου. Οι αριθμοί για τα προηγούμενα έτη λαμβάνουν υπ' όψιν όλους τους γάμους που πραγματοποιήθηκαν στην Κύπρο (συμπεριλαμβανομένων των γάμων των αλλοδαπών). Ούτως ή άλλως αξιολογώντας όλα τα δεδομένα είναι προφανές ότι το ποσοστό γαμηλιότητας στην Κύπρο παρουσιάζει πτωτική τάση.

ένα τυχαίο γεγονός. Η σχέση της με την οικονομική κρίση είναι πολύ στενή και ο παράγοντας ανεργία επηρεάζει πολύ την απόφαση για τεκνοποίηση.

Η κοινωνική αλληλεγγύη είναι ένα στοιχείο του αξιακού μας συστήματος που επέπλευσε των καταστάσεων μέχρι σήμερα και το οποίο η οικονομική κρίση έφερε μάλιστα στην επιφάνεια. Η κοινωνική αλληλεγγύη αφορά τις σχέσεις με τις οποίες συνδέονται οι άνθρωποι σε μια κοινωνία με έμφαση στην ομαδική συνείδηση και την κοινωνική συνοχή. Η κοινωνική αλληλεγγύη εκφράζεται μέσα από τη λειτουργία των κοινωνικών παντοπωλείων και τις διάφορες ομάδες στήριξης πολιτών που βρίσκονται σε δύσκολες οικονομικά συνθήκες.

II. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

Οι Ευρύτερες Συνέπειες

Μετά την καταστροφή του 1974 η Κύπρος κατόρθωσε πρώτα να ανακάμψει και μεταγενέστερα να δημιουργήσει ένα οικονομικό θαύμα. Η συνέχεια της Κυπριακής Δημοκρατίας και η συγκράτηση του πληθυσμού ήταν ίσως τα πιο σημαντικά επιτεύγματα του οικονομικού θαύματος. Μετά από μια πολυετή επιτυχημένη πορεία τα τελευταία χρόνια η Κύπρος αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα. Το 2013 έφθασε κοντά στη χρεοκοπία. Η κρίση δεν ήταν μόνο οικονομική – ήταν ταυτόχρονα κοινωνική, πολιτική και αξιακή. Η Κύπρος ζήτησε τη βοήθεια της ΕΕ η οποία αντί αλληλεγγύης επέδειξε μια πρωτοφανή σκληρότητα έναντι της.⁶

Η συμφωνία που επήλθε τον Μάρτιο του 2013 κατέστρεψε το κυπριακό τραπεζικό σύστημα και εμπάθυνε την κρίση. Υπήρξε αύξηση της ανεργίας, μείωση μισθών και μετανάστευση ενός μη ευκαταφρόνητου ποσοστού του πληθυσμού, 18.105 άτομα από Κύπρο προς το εξωτερικό για το 2012 και 25.227 για το 2013. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνεται και ένας μη ευκαταφρόνητος αριθμός Κυπρίων, βλέπε συναφώς πίνακα 4.⁷ Παρά τις εξαγγελίες η οικονομική δραστηριότητα εξακολουθεί να συρρικνώνεται, το ποσοστό των μη εξυπηρετούμενων δανείων αυξάνεται, και αρκετές επιχειρήσεις τερματίζουν τις δραστηριότητες τους. Οι κυβερνητικές ανακοινώσεις αναφέρονται σε βελτίωση της οικονομίας και αύξηση των εσόδων του κράτους, αλλά δυστυχώς εξακολουθεί να υπάρχει μεγάλη ανεργία ενώ διευρύνεται η φτώχεια.

---

⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *European Economy: The Economic Adjustment Programme for Cyprus – Fourth Review – Spring 2014*, European Union 2014, Belgium, <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2014/op197_en.htm>, A. Theophanous, *The way out of the Cyprus economic crisis*, *Notre Europe*, Jacques Delors Institute, Policy Paper 96, 2013.

A. Theophanous, "Troika Fixes Fail: How to fix the Troika", *Europe's World*, December 4, 2014.

⁷ Στατιστική Υπηρεσία, *Δημογραφική Έκθεση 2013*, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Δεκέμβριος 2014, σελ. 18.

Για χρόνια τώρα είχε καλλιεργηθεί η ιδέα της ΕΕ πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά. Οι Κύπριοι πολίτες είχαν την πεποίθηση ότι η ΕΕ και το ευρωπαϊκό αξιακό σύστημα θα τους οδηγούσαν σε καλύτερες μέρες. Με τις εξελίξεις των τελευταίων 30 μηνών στην Κύπρο αλλά και στην Ελλάδα οι προσδοκίες αυτές έχουν διαψευθεί ενώ ταυτόχρονα δημιουργήθηκε μια βαθειά ανησυχία για το μέλλον.

Οι Δημογραφικές Επιπτώσεις

Με την εμβάθυνση της οικονομικής κρίσης η κυπριακή κοινωνία έχει να αντιμετωπίσει ένα αυξανόμενο δημογραφικό πρόβλημα. Η οικονομική κρίση αλλοιώνει τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της χώρας. Επηρεάζονται, μεταξύ άλλων, οι γεννήσεις, η μετανάστευση ενώ ο θεσμός της οικογένειας λαμβάνει μια νέα μορφή. Εάν δεν αναστραφούν τα δεδομένα αυτά θα υπάρξουν σοβαρές αρνητικές συνέπειες μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα.

Σύμφωνα με νέα έρευνα του Αμερικάνικου Κέντρου Ανάπτυξης (Center of American Progress – Ιανουάριος 2015), η οικονομική αστάθεια και η ανάπτυξη της οικονομικής ανισότητας αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν άμεσα τη δομή της οικογένειας. Συγκεκριμένα, η έρευνα αναφέρει ότι η οικονομική κατάσταση επηρεάζει την απόφαση για γάμο, καθώς και την τάση για διαζύγιο. Διαπιστώνεται ότι οι οικονομικοί συντελεστές αποτελούν ισχυρούς προγνωστικούς παράγοντες του αν οι γονείς μένουν μαζί και υπογραμμίζεται πως το οικονομικό άγχος είναι ένας παράγοντας κινδύνου για συζυγικές συγκρούσεις, βία και διαζύγιο.⁸

Η νέα νομοθεσία για τις εκποιήσεις περιουσιών αναμένεται να επιφέρει ακόμα πιο έντονες κοινωνικές αναταράξεις. Εκτιμάται ότι τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια των νοικοκυριών της Κύπρου ανέρχονται στα

---

⁸ S. Fremstad and M. Boteach, Valuing All Our Families, Progressive Policies that Strengthen Family Commitments and Reduce Family Disparities, Center of American Progress, January 2015.

€12,9 δισεκατομμύρια (Ιούλιος 2015).⁹ Οι κοινωνικές επιπτώσεις της εκποίησης περιουσιών θα είναι δραματικές και αλυσιδωτές καθώς είναι δυνατόν να επηρεασθούν πέραν των δανειοληπτών και οι εγγυητές. Η πολιτική της σκληρής λιτότητας επηρέασε ήδη τις ανθρώπινες σχέσεις δημιουργώντας εντάσεις, οργή, δυσπιστία και ανασφάλεια που οδηγούν τους ανθρώπους σε αντικοινωνικές συμπεριφορές. Υπάρχει αλληλοεπίρριψη ευθυνών καθώς και η ανησυχία είναι ότι θα επέλθει περαιτέρω κοινωνικοοικονομική επιδείνωση με την έναρξη των εκποιήσεων περιουσιών.

Τα σοβαρά προβλήματα του τραπεζικού συστήματος επιδείνωσαν την ύφεση με δυσμενή αποτελέσματα. Μεταξύ άλλων, τα ποσοστά ανεργίας αυξήθηκαν δραματικά, οι συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων δυσχεραίνουν μέρα με τη μέρα και οι προβλέψεις για την παγκόσμια οικονομία δεν είναι ευοίωνες. Οι νέοι χάνουν τις ελπίδες τους για εξεύρεση εργασίας, πολλά νοικοκυριά γονατίζουν από δυσβάστακτες φορολογίες και χρεώσεις ενώ οι ευάλωτες ομάδες γίνονται θύματα της κρίσης λόγω των αποκοπών των επιδομάτων και ενός αποτυχημένου συστήματος για το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα. Η φτώχεια διευρύνεται και μαζί μειώνεται η ποιότητα ζωής των ανθρώπων. Οι τομείς της παιδείας, της υγείας και της ασφάλειας υποβαθμίζονται ως αποτέλεσμα των «αναγκαστικών» περικοπών.

Σύμφωνα με τη Δημογραφική Έκθεση της Στατιστικής Υπηρεσίας, το 2009 υπολογίζεται ότι 4.797 άτομα μετανάστευσαν από την Κύπρο εκ των οποίων οι 248 ήταν Κυπριακής καταγωγής, το 2010 4.293 άτομα (εκ των οποίων 212 ήταν Κυπριακής καταγωγής), το 2011 4.895 άτομα (εκ των οποίων 242 ήταν Κυπριακής καταγωγής), το 2012 18.105 άτομα (εκ των οποίων 1.050 ήταν Κυπριακής καταγωγής) και το 2013 ο αριθμός αυξήθηκε στους 25.227 (εκ των οποίων οι 3.579 ήταν Κυπριακής

---

⁹ Κεντρική Τράπεζα της Κύπρου, Aggregate Data for the CY and co-operative sector 23.09.2015 www.centralbank.gov.cy

καταγωγής).¹⁰ Εν ολίγοις από το 2009 μέχρι το 2013 μετανάστευσαν από την Κύπρο 57.317 άτομα, μεταξύ των οποίων και 5.331 Κύπριοι. Με τα δύσκολα οικονομικά δεδομένα η μετανάστευση θα συνεχισθεί. Ταυτόχρονα ο αριθμός των νέων που σπουδάζουν σε άλλες χώρες και δεν επιστρέφει θα αυξηθεί.

Πίνακας 4
Μετανάστες από την Ελεύθερη Κύπρο κατά Υπηκοότητα 2009 -2013

Υπηκοότητα	2009	2010	2011	2012	2013	Σύνολο
Κυπριακή	248	212	242	1.050	3.579	5.331
ΕΕ	658	564	643	5.078	8.745	15.688
Εκτός ΕΕ	3.703	3.171	3.615	11.977	12.903	35.369
Δεν δηλώθηκε	188	346	395	0	0	929
Σύνολο	4.797	4.293	4.895	18.105	25.227	57.317

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία, Δημογραφική Έκθεση 2013, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Δεκέμβριος 2014.

Η αύξηση των ποσοστών ανεργίας σε συνδυασμό με τη συρρίκνωση της οικονομίας και το κλείσιμο μεγάλου αριθμού εταιρειών εξαναγκάζουν τους Κύπριους να αναζητήσουν ευκαιρίες σε άλλες χώρες. Εν ολίγοις παράλληλα με την υπογεννητικότητα παρουσιάζεται αυξημένη τάση για μετανάστευση. Οι εξελίξεις αυτές πρέπει να προβληματίσουν τις αρμόδιες υπηρεσίες του κράτους. Στόχος θα πρέπει να είναι η παροχή/δημιουργία κινήτρων προς τους Κύπριους μετανάστες ούτως ώστε να επαναπατριστούν και να αξιοποιηθούν στη χώρα τους.

Η γήρανση του πληθυσμού δημιουργεί επίσης επιπρόσθετα προβλήματα για το Ταμείο Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Το πρόβλημα αυτό πρέπει να αντιμετωπιστεί με τη χάραξη πολιτικής για την αύξηση των γεννήσεων.

¹⁰ Στατιστική Υπηρεσία, Δημογραφική Έκθεση 2013, ο. π., σελ. 18.

Σύμφωνα με την έκθεση για τη γήρανση στην Ευρώπη¹¹ το εν λόγω πρόβλημα θεωρείται ως μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει η ΕΕ. Μεταξύ άλλων, προβλέπεται ότι μέχρι το 2060 ο αριθμός του πληθυσμού άνω των 65 ετών θα φτάσει στα 152,6 εκατομμύρια από τα 87,5 που ήταν το 2010.¹²

---

¹¹ European Commission, *The 2012 Ageing Report. Economic and Budgetary projections for the 27 EU Member States (2010 – 2060)*, European Union, 2012, p. 21.

¹² Ibid, σελ. 27.

ΙΙΙ. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Τα δημογραφικά δεδομένα επηρεάζονται από οικονομικούς παράγοντες καθώς και από το ευρύτερο κοινωνικό υπόδειγμα και αξιακό σύστημα. Ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται η αντιμετώπιση της ανεργίας η οποία συμβάλλει σε όλους τους παράγοντες του δημογραφικού προβλήματος. Η ανεργία επηρεάζει αρνητικά το ποσοστό γονιμότητας, ενώ παράλληλα ωθεί προς το εξωτερικό νέους και νέες που προσπαθούν να ενταχθούν στην αγορά εργασίας. Για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης και των δημογραφικών προκλήσεων χρειάζεται ένας ολοκληρωμένος σχεδιασμός πολιτικής. Το πρώτο σκέλος αφορά εισηγήσεις για την έξοδο από την οικονομική κρίση και το δεύτερο στοχευμένα μέτρα τα οποία επηρεάζουν τα δημογραφικά δεδομένα. Επιγραμματικά προτείνονται τα ακόλουθα:

Οικονομική Πολιτική για Έξοδο από την Κρίση

1. Είναι πολύ σημαντικό η κυβέρνηση να καταβάλει προσπάθειες για να πείσει τους εταίρους ότι επειδή οι αποφάσεις του Eurogroup τον Μάρτιο του 2013 ήταν υπερβολικές, σκληρές και τιμωρητικές χρειάζεται να δοθούν αντισταθμιστικά μέτρα στην Κύπρο. Λαμβάνοντας επίσης υπ' όψιν ότι οι ζημιές των κυπριακών τραπεζών ως αποτέλεσμα του κουρέματος του ελληνικού χρέους τον Οκτώβριο του 2011 ήταν πρωτοφανείς (περίπου €4,5 δισεκατομμύρια που αντιστοιχούσαν γύρω στο 25% του ΑΕΠ), η Κύπρος νομιμοποιείται να ζητήσει πολυδιάστατη στήριξη από τους εταίρους: από μια μορφή Marshall Plan έως στοχευμένη οικονομική στήριξη καθώς και ουσιαστική χαλάρωση των όρων του Μνημονίου. Με το ίδιο σκεπτικό επιβάλλεται να καταβληθούν ουσιαστικές προσπάθειες διαγραφής ολόκληρου ή μεγάλου μέρους του ποσού του ELA το οποίο μεταφέρθηκε στην Τράπεζα Κύπρου από τη Λαϊκή μετά την

εκκαθάριση της τελευταίας.¹³ Είναι επίσης σημαντικό να υπάρξει απαίτηση από την ΕΕ για την παροχή κονδυλίων αντιμετώπισης της ανθρωπιστικής κρίσης.

2. Η σημαντικότερη πρόκληση της κυπριακής οικονομίας είναι η αντιμετώπιση των μη εξυπηρετούμενων δανείων. Χρειάζεται να καταρτισθούν διάφορα σχέδια αποπληρωμής χρεών τα οποία να περιλαμβάνουν συγκεκριμένα κίνητρα όπως μια σχετική μείωση των επιτοκίων. Θα ήταν επίσης σημαντικό να γίνει μια κατηγοριοποίηση των δανείων και να καταβληθούν προσπάθειες για συνεννόηση και συμβιβασμό με την κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Στα πλαίσια αυτά χρειάζεται να αναβαθμισθεί ο θεσμός του τραπεζικού διαμεσολαβητή ο οποίος θα μπορεί να βοηθήσει ποικιλοτρόπως: για παράδειγμα, στην αναδιάρθρωση και επιμήκυνση των δανείων. Η επαναξιολόγηση της επιβολής τόκων υπερημερίας καθώς και τόκων που υπερβαίνουν το αρχικό κεφάλαιο είναι επίσης ένα μέτρο το οποίο πρέπει να εξεταστεί σοβαρά.
3. Είναι καθοριστικής σημασίας να εξετασθούν διάφορα σχέδια ενοικιαγοράς ως εναλλακτική πρόταση στις εκποιήσεις. Για παράδειγμα, είναι εφικτό να γίνουν διάφορα σχέδια ενοικιαγοράς κατοικιών διάρκειας διαφόρων ετών.
4. Μια από τις αιτίες οι οποίες οδήγησαν στην κορύφωση του ιδιωτικού χρέους σε νοικοκυριά και επιχειρήσεις ήταν οι πρακτικές παραχώρησης δανείων οι οποίες βασίζονταν κυρίως στις εξασφαλίσεις. Οι πρακτικές αυτές ήδη έχουν διαφοροποιηθεί άρδην καθώς η έμφαση δίνεται στην ικανότητα του οφειλέτη να εξυπηρετεί τις υποχρεώσεις του. Καίριας σημασίας σήμερα είναι και η απλοποίηση των διαδικασιών απόκτησης δανείων από φυσικά πρόσωπα και επιχειρήσεις. Μετά τον Μάρτιο του 2013 επικρατούν αυστηροί περιορισμοί και εξονυχιστικοί έλεγχοι από

---

¹³ Ένα από τα επιχειρήματα που είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν είναι ότι ένα μεγάλο μέρος του ELA είχε μεταφερθεί στην Ελλάδα για τη στήριξη των υποκαταστημάτων της Λαϊκής. Πέραν τούτου ήταν αυθαίρετη ενέργεια να μεταφερθεί ο ELA σε μια άλλη Τράπεζα χωρίς να ερωτηθούν οι μέτοχοι της. Δυστυχώς η πολιτική που ακολουθείται μέχρι σήμερα είναι η άμεση αποπληρωμή του ELA.

τις τράπεζες για παραχώρηση δανείων. Αυτό έχει μειώσει τις εγχώριες επενδύσεις και την κατανάλωση επιβραδύνοντας την οικονομική δραστηριότητα. Αυτή η υπερβολή θα πρέπει να αναστραφεί. Σημειώνεται συναφώς ότι η χορήγηση νέων δανείων θα μειώσει το ποσοστό των μη εξυπηρετούμενων δανείων.

5. Για να υπάρξει αποτελεσματική αντιμετώπιση του προβλήματος των μη εξυπηρετούμενων δανείων αλλά και διαφύλαξη της ποιότητας του χαρτοφυλακίου των τραπεζών χρειάζεται να υπάρξουν στοχευόμενες εκπονήσεις. Οι τράπεζες παροτρύνονται να εξαντλήσουν όλες τις εναλλακτικές επιλογές για να μπορέσει ένας χρεώστης να αποπληρώσει το δάνειο του προτού οδηγηθεί στη ρευστοποίηση περιουσιακών του στοιχείων. Υπογραμμίζεται η σημασία η οποία πρέπει να δοθεί στην προστασία της πρώτης κατοικίας¹⁴ και της μικρής επιχείρησης ούτως ώστε να διαφυλαχθεί η κοινωνική συνοχή.
6. Είναι πολύ σημαντικό να υπάρξει μια γενναιόδωρη πολιτική ουσιαστικής μείωσης δανειστικών επιτοκίων για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, για παράδειγμα 3 χρόνια.¹⁵ Μεταγενέστερα, τα επιτόκια θα επανέλθουν στα κανονικά επίπεδα. Το πολύ χαμηλό επιτόκιο είναι ένα μέσο απρόσωπο, καθολικό και αντικειμενικό που δεν θα αφήνεται σε περιπτώσιακές διαπραγματεύσεις.¹⁶
7. Είναι καθοριστικής σημασίας για τις τράπεζες να επανακτήσουν το κοινωνικό τους πρόσωπο. Αυτό θα συμβάλει στην αποκατάσταση της εμπιστοσύνης του κοινού προς αυτές και κατ' επέκταση στην εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας. Η γενναιοδωρία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος μιας νέας προσέγγισης αφού ο τραπεζικός τομέας έχει τη μεγαλύτερη ευθύνη για την οικονομική κρίση.
8. Παρά το γεγονός ότι έχει μειωθεί το κόστος λειτουργίας των κυπριακών τραπεζών τα τελευταία δύο χρόνια, υπάρχουν περιθώρια

---

¹⁴ Έχει κατατεθεί η άποψη ότι η πρώτη κατοικία πρέπει να προστατευθεί μέχρι κάποιου καθορισμένου ποσού - η Βουλή είχε προτείνει τα €350.000.

¹⁵ Υπήρξε ήδη μείωση στα καταθετικά επιτόκια και μικρότερη μείωση στα δανειστικά επιτόκια. Απαιτούνται όμως πιο τολμηρά βήματα.

¹⁶ Σημειώνεται συναφώς ότι η πρακτική διαγραφής χρεών συγκεκριμένων οργανισμών και «προσωπικότητων» πλήττει την αξιοπιστία του τραπεζικού τομέα.

περαιτέρω μείωσης του. Στα πλαίσια αυτά είναι δυνατόν να μειωθεί περαιτέρω ο αριθμός υποκαταστημάτων, να υπάρξουν εξοικονομήσεις σε θέματα προσωπικού αλλά και στοχευμένες μειώσεις απολαβών.¹⁷

9. Θα πρέπει να εξευρεθούν τρόποι αποζημιώσεων των καταθετών οι οποίοι επηρεάστηκαν από το κούρεμα. Δεν είναι λογικό να πληρώσει μια μικρή συγκεκριμένη ομάδα καταθετών τα αμαρτήματα του τραπεζικού συστήματος και του ευρύτερου δημόσιου τομέα.¹⁸
10. Μια νέα φορολογική μεταρρύθμιση η οποία θα λάβει υπ' όψιν την κοινωνική διάσταση καθώς και ένα πλέγμα κινήτρων για επενδύσεις, καταθέσεις και ενθάρρυνση συγκεκριμένων δραστηριοτήτων. Η φιλοσοφία του όλου φορολογικού συστήματος θα ενσωματώνει την αρχή «χαμηλοί φορολογικοί συντελεστές και ψηλές ποινές μη συμμόρφωσης».
11. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στη σημασία της μείωσης του φόρου από εισοδήματα από τόκους από το 30% στο 15% που ίσχυε προηγουμένως.
12. Για τη δημοσιονομική σταθερότητα προκρίνονται ισοσκελισμένοι προϋπολογισμοί στα πλαίσια μιας μεγαλύτερης χρονικής περιόδου. Στη σημερινή συγκυρία για την Κύπρο υπογραμμίζεται η στρατηγική σημασία μιας στοχευμένης επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής. Είναι σημαντικό να υπάρξουν στοχευμένες δημόσιες δαπάνες και να ενθαρρυνθούν νέοι μοχλοί οικονομικής μεγέθυνσης. Ταυτόχρονα, θα πρέπει μακροπρόθεσμα να μειωθούν οι δημόσιες δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ κάτω από το 40%. Στα πλαίσια αυτά επείγει η προώθηση του εξορθολογισμού δημοσίων δαπανών (π.χ. συνταξιοδοτικό, προϋπολογισμός για παιδεία κλπ).
13. Να μην υπάρξει οποιαδήποτε επιπρόσθετη μείωση μισθών στον δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα καθώς μια τέτοια εξέλιξη θα την ακολουθούσε μια νέα αλυσιδωτή μείωση μισθών σε όλη την οικονομία

---

¹⁷ Για παράδειγμα, δεν υπάρχει ορθολογιστική βάση για το ύψος των απολαβών των Διευθύνοντων Συμβούλων των τραπεζών.

¹⁸ Η ρύθμιση αυτή δεν περιλαμβάνει τις μετοχές και τα αξιόγραφα καθώς οι επιλογές αυτές εμπεριείχαν κινδύνους/ρίσκο.

η οποία θα εμβαθύνει την κρίση. Αντί τούτου προκρίνεται η παγοποίηση μισθών στον δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα για άλλα δύο χρόνια. Παράλληλα θα πρέπει να γίνει μια εις βάθος έρευνα για την υιοθέτηση μιας εισοδηματικής πολιτικής στον δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα η οποία να είναι δίκαιη και αποτελεσματική. Μια τέτοια προσέγγιση προφανώς θα διαφοροποιήσει το υφιστάμενο σύστημα αυτόματης καταβολής προσαυξήσεων και ΑΤΑ.

14. Ενθάρρυνση νέων τομέων οικονομικής δραστηριότητας και μοχλών ανάπτυξης. Στα πλαίσια αυτά να ενισχυθεί η προοπτική του ακαδημαϊκού και ιατρικού κέντρου, η προώθηση έρευνας και καινοτομίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην αξιοποίηση ενεργειακών πόρων και την προώθηση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Είναι επίσης δυνατό να προωθηθεί η προσέλκυση εταιρειών υψηλής τεχνολογίας στην Κύπρο με επιπρόσθετα φορολογικά κίνητρα. Προκρίνεται επίσης η επέκταση, διεύρυνση και εμβάθυνση του τουριστικού προϊόντος.
15. Η προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων (FDI) θα αυξήσει τη ρευστότητα των τραπεζών και θα τονώσει την εγχώρια οικονομική δραστηριότητα. Χρειάζονται συγκεκριμένα κίνητρα τα οποία να δοθούν σε διεθνείς εταιρείες για να επενδύσουν στη Κύπρο. Ανάμεσα σε άλλα προτείνονται φορολογικά κίνητρα σε ξένους διευθύνοντες συμβούλους (CEO) και οικονομικούς συμβούλους (CFO), καθώς και η δημιουργία μιας προνομιακής υπηρεσίας (red carpet service) η οποία, μεταξύ άλλων, θα ασχολείται με θέματα αδειών εργασίας και παραμονής. Επιπρόσθετα, είναι απαραίτητη η δημιουργία ενός ξεκάθολου οδικού χάρτη για τις επιχειρήσεις από την κυβέρνηση καθώς και η απλοποίηση γραφειοκρατικών διαδικασιών.
16. Εξυγίανση και αναβάθμιση του δημόσιου βίου περιλαμβανομένης και της δημόσιας διοίκησης. Μείωση του προσωπικού στον δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα ως αποτέλεσμα διαφόρων μέτρων (π.χ. φιλοσοφία της εναλλαξιμότητας). Προώθηση της ενοποίησης των

δήμων και άλλων υπηρεσιών.¹⁹ Είναι επίσης σημαντική η ριζική αναδιάρθρωση υπηρεσιών και η χρήση της πληροφορικής σε όλα τα επίπεδα (eGovernment).

17. Αναθεώρηση των συνταξιοδοτικών σχεδίων με τρόπο που να αποκαθίσταται η ισοτιμία των πολιτών και ο οικονομικός ορθολογισμός. Σημειώνεται ότι είναι αδιανόητη η παροχή πέραν της μιας σύνταξης σε αφυπηρετήσαντα δημόσια πρόσωπα. Είναι επίσης σημαντικό να ορισθεί ανώτατο και κατώτατο ποσό σύνταξης.
18. Είναι καθοριστικής σημασίας να προωθηθεί επιτέλους το Γενικό Σχέδιο Υγείας.
19. Πέραν της συνεχούς αξιολόγησης της οικονομικής κατάστασης είναι σημαντικό να μελετούνται συστηματικά και συγκεκριμένοι τομείς ξεχωριστά. Για παράδειγμα, ιδιαίτερη σημασία έχει ο ασφαλιστικός τομέας. Με το ίδιο σκεπτικό αξίζει να μελετηθούν περιπτώσεις χωρών που αντιμετώπισαν παρόμοια προβλήματα και πως τα διαχειρίστηκαν. Αποτελεί απρονοησία και απερισκεψία η τυφλή και άνευ προβληματισμού υλοποίηση όλων των απαιτήσεων της Τρόικα.

Στοχευμένα Μέτρα Δημογραφικής Πολιτικής

1. Είναι σημαντικό να κατανοηθεί ότι ο τερματισμός της οικονομικής κρίσης αποτελεί αναγκαία αν και όχι επαρκή προϋπόθεση για αντιμετώπιση των δημογραφικών προκλήσεων.
2. Ίσως η πιο σημαντική διάσταση της κυπριακής κρίσης είναι η αξιακή. Επιπρόσθετα, εκτός από την επιβαλλόμενη κατανομή ευθυνών για την κατάρρευση της οικονομίας και για τα σκάνδαλα θα πρέπει να προωθηθεί ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο καθώς και η εθνική συμφιλίωση. Στόχος είναι η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης, η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, η αξιοκρατία, η αλληλεγγύη και ένα

---

¹⁹ Η επένδυση στην ηλεκτρονική διακυβέρνηση με τη βοήθεια και ευρωπαϊκών προγραμμάτων καθώς και η αύξηση της συμμετοχής των πολιτών στον κυβερνοχώρο είναι πολύ σημαντικά ζητήματα.

νέο αξιακό σύστημα το οποίο ασφαλώς θα πρέπει να δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στον θεσμό της οικογένειας.

3. Ανεξάρτητα από την οικονομική κρίση, το αξιακό σύστημα και υπόδειγμα που έχει επηρεάσει τις σχέσεις των ανθρώπων είναι τέτοιο που δεν αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στον θεσμό της οικογένειας και την τεκνοποίηση. Ως εκ τούτου και, μεταξύ άλλων, έχει μειωθεί ο δείκτης γονιμότητας. Η τάση αυτή θα πρέπει να αναστραφεί.
4. Στα πλαίσια μιας ευρύτερης φορολογικής μεταρρύθμισης είναι σημαντικό να δοθούν συγκεκριμένα κίνητρα για τις οικογένειες και την τεκνοποίηση. Με βάση τα υφιστάμενα δεδομένα ένας άνδρας/μία γυναίκα χωρίς παιδιά αντιμετωπίζονται από τον φόρο εισοδήματος με τον ίδιο τρόπο όπως ένας πατέρας ή μια μητέρα (παντρεμένος/η, διαζευγμένος/η, μονογονιός). Αυτό θα πρέπει να αναστραφεί. Για παράδειγμα και μεταξύ άλλων είναι δυνατό να δίδεται ετήσια φορολογική ελάφρυνση €2.000 για κάθε τέκνο.
5. Είναι επίσης σημαντικό να επαναξιολογηθεί η πολιτική των επιδομάτων για παιδιά χωρίς τα εισοδηματικά κριτήρια.
6. Επιπλέον, προτείνεται όπως μειώνεται ο χρόνος συνταξιοδότησης με βάση τον αριθμό παιδιών που φέρνει στη ζωή ένα ζευγάρι ως κίνητρο για αύξηση των γεννήσεων. Για κάθε παιδί να μειώνεται ο χρόνος συνταξιοδότησης για τις γυναίκες για ένα χρόνο και στους άνδρες για ένα εξάμηνο. Για παράδειγμα, εάν η ηλικία συνταξιοδότησης είναι στα 65, ένα ζευγάρι με τέσσερα παιδιά θα αφυπηρετήσει ως ακολούθως: η γυναίκα στα 61 και ο άνδρας στα 63.
7. Είναι σημαντικό να μελετηθούν τρόποι προσέλκυσης/επαναπατριsmού Κύπριων νέων από το εξωτερικό. Προφανώς μια τέτοια προσπάθεια θα εμπεριέχει και οικονομικά κίνητρα.
8. Θα πρέπει να αναβαθμισθεί ουσιαστικά η στεγαστική πολιτική καθώς είναι σημαντικό η κάθε οικογένεια να έχει δικό της χώρο (σπίτι – διαμέρισμα). Πέραν των φορολογικών κινήτρων που είναι δυνατό να δώσει το κράτος είναι εφικτό να καταρτισθούν σχέδια παροχής στέγης σε νεαρά ζευγάρια μέσω ενοικιαγοράς.

9. Ένας βασικός ανασταλτικός παράγοντας στη δημιουργία οικογένειας είναι η φύλαξη των νηπίων και μικρών παιδιών όταν οι γονείς εργάζονται. Ως εκ τούτου είναι σημαντικό η πολιτεία να μεριμνήσει για τη λειτουργία τέτοιων δομών και την επιχορήγηση του κόστους μέριμνας νηπίων και μικρών παιδιών από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς. Η επιχορήγηση μπορεί να πάρει και έμμεση μορφή, όπως για παράδειγμα οι φορολογικές ελαφρύνσεις.
10. Στην ίδια λογική θα πρέπει να επεκταθεί ο θεσμός του ολοήμερου σχολείου ώστε να καλύψει όλα τα παιδιά από την κούνια στην ενηλικίωση από την προδημοτική μέχρι το λύκειο. Τα σχολεία αυτά μπορούν να είναι μέρος της δημόσιας ή/και της ιδιωτικής παιδείας.
11. Επιχορήγηση με μηδενικό συντελεστή ΦΠΑ για παιδικές τροφές, φάρμακα και πάνες.
12. Θα πρέπει να μελετηθεί εκ νέου η δυνατότητα παραχώρησης αυξημένης άδειας για τους γονείς βρεφών και μικρών παιδιών. Στις περιπτώσεις όπου οι γονείς εργάζονται σε ιδιωτικές εταιρείες το κράτος θα πρέπει να επωμίζεται αυξημένο μέρος του ευρύτερου κόστους απουσίας ως αποτέλεσμα της γονικής άδειας.
13. Στα πλαίσια αναδιάρθρωσης της οικονομίας και μείωσης της ανεργίας θα μπορούσαν να μελετηθούν και να εφαρμοστούν πιλοτικά προγράμματα απασχόλησης κυρίως των νέων μητέρων με εναλλακτικές / ευέλικτες μορφές εργασίας ώστε να υπάρχει μια καλύτερη ισορροπία μεταξύ εργασίας και οικογένειας. Τέτοιες μορφές μπορεί να περιλαμβάνουν μειωμένο ωράριο, επιμέρους εργασία, διαχωρισμός μιας θέσης εργασίας μεταξύ δύο εργαζομένων, τηλεργασία κλπ. Τα προγράμματα αυτά θα μπορούσαν να ενταχθούν στα υφιστάμενα προγράμματα μείωσης της ανεργίας τα οποία επιχορηγούνται από την ΕΕ.
14. Είναι επίσης σημαντικό να υπάρξει μια στοχευμένη μεταναστευτική πολιτική. Μεταξύ άλλων, είναι σημαντικό να διευκολύνεται η παροχή άδειας παραμονής ή και ακόμα υπηκοότητας σε επενδυτές καθώς και

σε άτομα που μπορούν να ενσωματωθούν πιο εύκολα στην κυπριακή κοινωνία.

Εισηγήσεις για Περαιτέρω Διερεύνηση

Το δημογραφικό ζήτημα είναι πολύ σημαντικό για κάθε κοινωνία. Στην περίπτωση της Κύπρου λαμβάνοντας υπ' όψιν και όλες τις διαστάσεις του Κυπριακού το συγκεκριμένο ζήτημα καθίσταται ακόμα πιο σημαντικό. Επιβάλλεται η συνεχής αξιολόγηση όλων των δημογραφικών παραγόντων: γάμοι, γεννήσεις, διαζύγια, δομή του πληθυσμού, μετανάστευση και ούτω καθ' εξής. Είναι επίσης σημαντικό να αξιολογείται ο ελληνοκυπριακός πληθυσμός ως ποσοστό του συνολικού της ελεύθερης Κύπρου καθώς και της Κύπρου γενικότερα. Οι συνεχείς αξιολογήσεις θα πρέπει επίσης να αξιοποιηθούν με στόχο μια ολοκληρωμένη δημογραφική πολιτική.

ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ
Πανεπιστήμιο Λευκωσίας